

Еролова, Е. Маркери на самоидентификация при ромите кардараши. – В: Балкански идентичности. Част III. София: ИИИ, 2003, 284-290.

Маркери на самоидентификация при ромите кардараши

Ромите в България, както навсякъде по света, не съставят хомогенна етнокултурна общност. В циганоложката литература те се разделят на три метагрупови общности – *йерлии*, *рудари* и *кардараши*. От своя страна последните се обособяват в отделни групи – напр. *бургуджии*, *джамбази*, *калайджии*, *кошничари* и др.

Целта на настоящата работа е да представи маркерите на самоопределянето, себеусещането и етничността при кардарашите на фона на заобикалящата ги социална среда (и най-често останалите цигани).

Информацията, върху която се базира текстът, е резултат на проведени етноложки проучвания в периода 2000-2002 г. в гр. София, гр. Свищов, гр. Левски и гр. Русе и някои села в техните околности. Методите, които са използвани при теренното изследване са автобиографичен разказ, непосредствено и включено наблюдение, неформализирано интервю и целенасочена беседа.¹ Информаторите са 107 души, от които 61 са жени и 46 са мъже. Възрастовите граници, в които попадат са от 9-72 години. В изложението по-често се употребява етнонимът *цигани*, а не *роми*, тъй като за самите информатори той е по-близък и по-използван. За тях определението *циганин* в никакъв случай не е обидно, докато *ром* звучи изкуствено и отчасти е изпълнено с политическо съдържание. В ромския език на кардарашите съществуват и двете думи – *ром* и *циганяко*, които имат сходен смисъл. В определен контекст събирателното *цъгъния*, в смисъл на “истинската” традиция, съчетана с основни ценности на общността, е определено по-престижно и по-значимо. Предлаганата статия е опит да се представи, доколкото е възможно, наборът от маркери, чрез които се самоидентифицира тази част от циганския етнос. Поради това анализът на теренния етнографски материал се интерпретира в теоретична рамка само в случаите, когато тя напълно съвпада със събраната информация.

В кардарашката общност са известни *подгрупите лаяша*, *златаря*, *ницулеш*, *тасманаря*, *нямцуря*, *жъплеш* и *додоланя*. Всяка една от тях е представена от няколко

---

¹ При теренните проучвания информаторите не са записвани в момента на говорене, поради редица причини, с изключение на езиковата и фолклорната информация, поради което в изложението отсъстват точни цитати.

рода, които се именуват по различни признаци. Според информаторите родът може да носи името на първия мъж, който се е заселил в дадено селище, или пък на най-авторитетния мъж в рода, като Горановци и Янковци в гр. Левски; да бъде свързано с името на държавата, от която съответната родствена общност пристига в България, като родът на Модораните в България, названието на който е трансформация на молдовани, дошли от Молдова; да произлиза от неговия традиционен поминък, като Крадикончовци и т.н. Обединени от метагрупата на кардарашите, те се представят с различни етноними. Когато един български кардараш е в чужбина, той се самоопределя като българин или като български циганин. В България сред *gazhe* (нецигани), той е циганин. Сред други цигани като йерлии, рудари той се самоопределя като кардараш, като истински циганин (*гом сѝганѝако*), но ако живее сред турски цигани (хорахане рома), както е в гр. Русе – като български циганин. Кардарашите и в България, и в чужбина обикновено изтъкват субгруповата или родовата си принадлежност. Тази система на самоидентификация, зависеща от конкретната ситуация, чрез която се самопредставят по различен начин информаторите обясняват с желанието си да бъдат добре и правилно приети в определен етно-социална среда. Тя се диктува от стереотипното и най-често негативното им отношение към другите цигански групи, наричани с обидното название “цуцумани”. Негативните представи за тях определят подчертано отрицателно поведение и отношение, и се предават от поколение на поколение, което ги превръща в стабилна и устойчива част от манталитета на кардарашите.

За да се отграничат от “цуцуманите”, кардарашите допълнително се самоопределят като български, италиански, сръбски или австрийски цигани, пресъздавайки и изходния пункт на груповата си история преди имиграцията си в България. Според изследователите, както и според нашите информатори, те пристигат у нас на няколко вълни от края на XIX в. до началото на XX в. Чергарстват до 40-те – 50-те години на XX в.² Сред голяма част от тях е запазен жив спомена за пребиваването им в друга държава до такава степен, че те я осмислят като своя родина или “прародина”. В някои групи като лаяшите, тази представа се поддържа чрез продължаващите контакти с родственици от Сърбия, Италия и други страни, изразяващи се в периодични взаимни гостувания и сключване на бракове.

---

² По-голяма част от кардарашите усядат по силата на Постановление на Министерския съвет от 1958 г., което задължава всички номади да се установят на постоянно местожителство.

Стереотипно негативно отношение към “цуцуманите” може да се обясни отчасти с теоретично разработения модел за “образа на другия”. Самоопределянето на индивидите от изследваната общност се основава на самоосъзнаването им като различна етно-културна група, чиято етническа идентичност до голяма степен се формира на принципа на отричането и противопоставянето на другите цигански групи. Един от основните маркери на това разграничение е диалектът, на който говорят и приемат като специфично свой. За информаторите езикът е знак за принадлежност или непринадлежност към “нашите”, т.е. към кардарашите. При интервюта те подчертават следните думи, по които веднага се разграничава техния диалект от този на “цуцуманите”:

Кардарашки диалект	Йерлийски диалект	превод на бълг.ез.
Manro /ман:ро/	maro /маро/	хляб
Punro /пун:ро/	puo /пуо/	крак
Anro /ан:ро/	aro /аро/	яйце
Kanro /кан:ро/	karo /каро/	трън
Sokro /сок:ро/	sastro /састро/	свекър
Baalo /баало/	balicho /баличо/	прасе

За кардарашите диалектът, на който говорят, се явява един от най-сигурните белези за определяне на груповата принадлежност, подчертавайки двояката функция на езика да сближава членовете на групата и да ги отчуждава от другите групи. Интересен пример в това отношение се установи в квартал “Тракцията” в гр. Русе, където съжителстват хорахане рома (билингви, владеещи български и турски език) и кардараша (трилингви, владеещи ромски, турски и български език). Според информаторите в тази среда хората от групата на хорахане рома не са цигани: “Онези са турци, те цигански не знаят за разлика от нас”. Според лингвистичните изследвания ромският език или романес има за основа език, близък до санскрит, който се е развил в диалекти, образувани в хода на миграциите на различните цигански групи по света чрез заемки от различни местни езици. Кардарашкият диалект се отнася към нововлашките диалекти, формирани на Балканите. Жан-Пиер Лижежа твърди, че езикът е особено важен като един от елементите на идентичността за себе си, тъй като “в отсъствието на географски граници, той прокарва променящите се етно-социални граници, разкрива

индивидуалното възприятие на собствената група и на останалите събеседници” (Лижежа, 1999).

Друг важен маркер на кардарашката идентичност се открива в разграничението им от другите цигански групи, формулирано в твърдението им, че другите “нямат никаква култура”. Тази оценка допълват с изтъкването на собственото си добро езиково възпитание, проявявано при посрещане и изпращане на гости в ежедневието и на празници. Според информаторите само те употребяват поздравителните фрази “Lasho ges!” ([Лашо гес!] – Добър ден!), “Mishto aviljan!” ([Мишо авлиян!] – Добре дошъл!), “Mishto arakhlem” ([Мишо аракхлем!] – Добре заварил!) и др. За да подчертаят своята “културност” за разлика от другите цигански общности, в хода на интервюто информаторите съветват да не се посещават “цуцуманите”, заради евентуално негативно отношение от тяхна страна, а и защото “много лъжат”.

В религиозно отношение кардарашите се самоопределят като “християни като българите”, изтъквайки, че те не са като “другите цигани (визирайки циганите мюсюлмани), които се раждат с две имена”. Своята религиозност те доказват със силната си вяра в Св. Богородица, с отбелязването на християнските празници и най-вече на Великден, Гергьовден, Голяма Богородица, с кръщаването на децата и с наличието на икони в домовете им. За тях важни характеристики на културата им, отличаващи ги от другите цигани, са обичаите и обредите, чрез които традиционно отбелязват изброените празници. За Великден кардарашите боядисват яйца на Велики Четвъртък, като първото яйце винаги е червено. В събота вечерта или в неделята на Възкресението много рано сутринта обикалят нива и откъсват стрък жито, заедно с корените и пръстта, който занасят в къщата и поставят до вратата. Житото и пръстта се наричат “бразда”. В средата ѝ слагат първото червено яйце, а до тях бутилка или чаша червено вино или бира. Задължително е “слънцето да ги завари” в дома. Червеното яйце се запазва за гергьовденската пита. За Гергьовден (Baro ges – [Баро гес] – Голям ден) “задължително всяко семейство коли агне”. То се пече в пещ. След като е готово за консумация, се поставя на трапезата, главата му се отделя, а в устата му се поставят злато или пари. При кардарашите в Русенско се разиграва “покупко-продажба” на агнешката глава, която символизира кон. На трапезата присъства и зелен чесън, който пък се възприема като конска опашка. Най-почетният гост “продава коня” на стопанина, а последният вместо пари му дава чиния с агнешко месо, след което присъстващите започват да се удрят с чесъна т.е. с конската опашка и да слагат пари или злато в устата на агнето. Този обичай се прави “за здраве и да се предизвика Бог да

дава жълтици”. Приготвя се и гергьовденски кулак, в чиято среда се поставя великденското червено яйце от “браздата”.

Голяма Богородица лаяшите честват на 15 август, като подчертава разликата с българите, които празнуват на 28 август. Масово правят курбани, за които се коли овца, а мнозина посещават Рилския манастир. Отбелязването на календарните празници се възприема от кардарашите като традиция, като религиозно задължение и отговорност. Подчертаването на религиозната християнска принадлежност като типична за тях черта от миналото е естествено, тъй като в предишните територии, които обитават преди българската, (Влашко и Молдова), също са били източноправославни християни. Сега в периода на съвместно съжителство с мюсюлмани и протестанти религиозността им се утвърждава, като съзнанието за християнското е превърнато в синоним на българското. Християнската религия ги свързва с българите и ги разграничава от “цуцуманите”. Традиционно кардарашите в България биха могли да се определят като източноправославни християни, но в последно време при бедните представители на общността се наблюдават девиации, изразяващи се в преминаване към протестантизъм. Вероятно повлияни от масовото разпространение на протестантските църкви сред останалите ромски групи, някои от тях се ориентират към създаването на подобни църкви като тези в гр. София – кв.”Люлин”, в гр. Русе – кв.”Средна кула” и др. Но ако другите ромски църкви са посещавани от представители на различни групи – джоревци, турски и влахички цигани, то кардарашките църкви събират само кардарашки.

Следващ маркер, чрез който информаторите се самоидентифицират, е имущественото им състояние. Те се самоопределят като “богати хора”, “с много злато” и “икономически и политически връзки”. Сравнявайки със себе си другите цигани, те ги окачествяват като “бедни и мръсни”, “непестеливи”, “живеещи ден за ден”. Според кардарашите в София “има и богати цуцумани, но тяхното богатство е отскоро, натрупано през последните десет години, “докато нашето богатство е по наследство”. В този контекст по-възрастните информатори съживяват спомени от чергарското си минало, когато са криели златото на специални места в каруците. Богатството, под което разбират притежаване на злато или пари, силно влияе на брачните отношения. Неговото съхранение се сочи като основна причина за често срещаните бракове между първи и втори братовчеди – “за да се запази златото в рода”, “да не се разпилява”.

Като маркер за идентичността си кардарашите често сочат своите жилища. Този специфичен компонент на етничността им се открива в интервютата в гр. Левски, гр. Костинброд, и в Русенско. Обикновено ситуирани в махали с хетерогенно циганско

население, кардарашките къщи, съчетаващи в архитектурно отношение западни и източни стилове, се възприемат като показател за етническата и груповата принадлежност на собствениците им. Знак за престиж и висок имуществен статус, жилищата са обект на негласна надпревара между самите кардарашки, които се състезават чия къща е по-голяма, по-красива и по-скъпа. Така се пораядат митологизирани разкази, като този, който се разказва от кардарашите в гр. Левски за строеж на къща, чийто собственик я строил седем години и седем пъти я разрушавал, тъй като искал тя да е по-хубава и по-голяма от къщата на друг кардараш от с. Иваново, Русенско. Облеклото като код за социално и материално положение също е отграничител, по който кардарашите се отличават от останалите цигани. Според информаторите по външния вид те винаги ще познаят кои цигани са от “техните”, тъй като кардарашки са “тези, които са облечени добре, богато и са с много злато по себе си”.

В семейно-брачните отношения общността на кардарашите е ендогамна. Отделните подгрупи са отворени една към друга, но при брачния избор се предпочитат по-близки родственици. Важен фактор е авторитетът на семейството, от което ще се взема булка. Бракът е от традиционен тип и се съпътства с ритуализирана “покупко-продажба” на булка. За кардарашите е престижно да се избере момиче от “техните”, за да бъде *истинска циганка* (*romni ciganjake* – ромни циганяке), което отново потвърждава себеусещането и себевъзприемането им като по-добрите в сравнение с другите групи. Въпрос на авторитет и за двете страни, които се “сродяват” при сватбата, е даването на “паричен откуп” на родителите на булката, но правилото се спазва само ако момичето е от “техните”. Според тях снахата кардарашка, за разлика от другите “винаги знае как да посрещне гост”, “да му направи кардарашко кафе”³, “знае да е възпитана и как да изпрати гост”. Пак според информаторите българските кардарашки са предпочитани и в чужбина, защото са “по-хубави и по-добри в професията” като джебчийки или врачки. При бедните представители на общността се наблюдават отклонения от общоприетите норми със сключване на бракове с цуцуманки, тъй като в тези случаи не трябва да се плаща паричен откуп. Тези снахи се учат да говорят на кардарашки диалект, на професията и на житейските правила на групата и на семейството.

---

³ “Кардарашко кафе се прави, като в него първоначално се слага малко сода бикарбонат, за да бухне, за да е по-хубаво”.

Кардарашите сочат като важна отлика в сравнение с “цуцуманите” добралното си поведение. Техните момичета нямат интимни партньори и сексуални отношения до първата си брачна нощ. Кардарашката спазва строги морални норми и когато е омъжена или дори разделена съ съпруга си, не може да има “гадже”. Семейните конфликти, предизвикани главно от отношенията между снаха и свекърва, между съпрузи и т.н. често прерастват в спорове между две и повече семейства и се разрешават от циганския съд, наричан *мешаре/мешерява*. Този потестарен орган, характерен само за кардарашката общност, е важен и често изтъкван маркер на тяхната идентичност. Поводите, заради които се свиква мешаре, са семейни проблеми и конфликти на икономически интереси. Не се организира мешаре, ако проблемът засяга човек извън общността на кардарашите. То се явява като един от механизмите, поддържащи реда и етническата специфика на общността.

Маркерите на самоидентификация при кардарашите се представят чрез различни специфични черти от културата им и се осъзнават чрез сравнението и противопоставянето им на другите цигански групи. Системата на съжителство между кардарашите и “цуцуманите” се основава на взаимнопризнатата другост на отделните групи, а вътрешната им затвореност се поддържа от наследените етно-културни елементи, чието правилно функциониране се дължи на съществуването на собствен правораздавателен орган. Макар да липсват някои класически елементи при изграждане на етническата идентичност като обща историческа памет, тъй като различните подгрупи пристигат по различно време и от различни места в България, липсата на писмени паметници, липса на идея за обща прародина и земя и др., кардарашите притежават самосъзнание за своя уникална идентичност, чрез която осъществяват задължителната си солидарност в рамките на своята общност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бокова И. Културната идентичност - образи на отъждествяване и оразличаване. - В: Български фолклор, София, 1998, кн.1-2.
- Грекова М. Общността: очевидност на подобие или проблематизация на различието. - В: Кръстева А. (съст.) Общности и идентичности в България, 1998.
- Колев А. Мешерето, мит и действителност. Асеновград, 2000
- Лижежа Ж. Роми, цигани, чергари. София, 1998.
- Марушиакова Е., Попов В. Циганите в България. София, 1993.
- Марушиакова Е., Попов В. Цигани/Роми от старо и ново време. София, 2000.
- Марушиакова Е. Етническа характеристика на циганите в България. - В: Българска етнография, 1991, кн. 4.
- Марушиакова Е. Циганските групи в България и тяхното етническо самосъзнание. - В: Българска етнография, 1992, кн.1.
- Марушиакова Е. Циганските групи в България и тяхната религия. - В: Аспекти на етнокултурната ситуация, София, 1994
- Марушиакова Е. “Кидав ромен” (събирам циганите или съвременното самоуправление при циганите). - В: Лице за идентичност. София 1999.
- Сб. Представата за “Другия” на Балканите. София, 1995.
- Томова И. Циганите в преходния период. София, 1995.
- Томова И. Роми. - В: Кръстева А. (съст.) Общности и идентичности в България, София, 1998.